

PRILOG DEFINIRANJU URBANE TOPOGRAFIJE SREDNJOVJEKOVNOG VUKOVARA

Zlatko Karač

Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Primijeno: 17. 03. 1993.

Sažetak

Na bogatom prapovijesnom i antičkom naselbinskom supstratu, od kraja VIII. stoljeća razvija se markantna aglomeracija srednjovjekovnog Vukova(ra). Za ranu fazu njegove urbane nukleacije (oko 800.-1220.), važne su pozicije starohrvatskih nekropola (Ljeva i Kriva Bara, Novi Vukovar) koje se dovode u prostoru korelaciju s vjerojatnim položajem prvog ranosrednjovjekovnog naselja. Kasniji medijski grad (1220.-1526.) bio je oblikovan od tri prostorne cjeline: kraljevskoga kaštela (spom. 1231.), jobagionskog naselja na visokom platou oko današnje gimnazije, te velikoga trgovačko-obrtničkog podgrađa smještenog u dolini uz glavni put i luku (slobodni kraljevski grad od 1231.).

Prema rektificiranim gabaritima naselja s najstarijih planova Vukovara (XVII. st.) pretpostavlja se da je ovdje nastao jedan od najvećih gradova srednjovjekovne Slavonije, s ukupno 20-25 ha urbanizirane površine i 350 kuća. Na području današnjega grada u to je vrijeme postojalo još tridesetak manjih prigradskih naselja (najvažnija su Varoš, Vodokalj i Henjovac) za koja se predlažu moguće ubikacije.

Iako u Vukovaru nema sačuvanih ostataka srednjovjekovne arhitekture, na temelju izvora naznačene su osnovne karakteristike romaničko-gotičke utvrde, zatim župnih crkava Sv. Jurja i Sv. Lamberta, kao i sakralnih zdanja iz najbliže okolice grada. Spominju se i drvene kuće, te vodenice na Vuki.

Medijska urbana matrica održala se i u razdoblju turske vladavine (1526.-1687.) kada se grad u stagnantnim okolnostima vrlo malo mijenjao. Tek nakon velikog razaranja Vukovara u danima turskog rasapa (1687.) gube se elementi srednjovjekovnoga strukturalnog kontinuiteta u planu novoga baroknoga grada.

1. UVOD

1.1. Polazišta

Rijetki su na hrvatskim prostorima gradovi tako osebujne slikovitosti i tako velike starosti kao što je Vukovar. U gotovo neprekinutu trajanju život se na tim rubnim, prapornim izdancima Fruške gore razvija još od petog tisućljeća prije Krista, ostavljajući pod slojevima živoga grada izuzetno bogatstvo naseobinskih formacija i tragova staroga graditeljstva.

Dani herojstva i najveće tragedije toga prastaroga hrvatskoga grada bili su snažan poticaj da se u sklopu znanstvenog projekta Katedre za urbanizam Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu formuliра istraživački zadatak s ciljem prikupljanja, sistematizacije i analitičke obrade dostupne grade o urbanom razvoju i arhitektonskoj baštini Vukovara.¹ Pokušaj je to da i naša struka svojom specifičnom metodologijom interpretacije fizičke strukture i elemenata povijesne slike grada pridonese afirmaciji svijesti o hrvatskom i europskom identitetu Vukovara. Naravno da takva studija svoje pravo aplikativno ishodište može imati tek u vremenu buduće obnove, no zbog onoga što taj grad Hrvatskoj znači, vjerujemo da je već sada opravdano publicirati određene dijelove provedenih istraživanja. Ponajprije se to odnosi na elaboracije manje poznatih, starijih faza urbanog razvoja Vukovara, za koje zbog nepostojanja materijalnih ostataka *in situ* nije bio nužan terenski rad.

1.2. Determinacija teme

Apstrahirajući prapovijesne i antičke naseobinske slojeve, što su na području grada nejasno indicirani samo sekundarnim arheološkim nalazima, pokazalo se opravdanim fazu urbane nukleacije Vukovara smjestiti u razdoblje srednjeg vijeka. Uz arheološke nalaze s fragmentarno fiksiranim građevnim ostacima medievalnog Vukovara, za ovaj su period identificirani i brojni pisani izvori s nekolicinom grafičkih priloga.

Kao donja kronološka granica istraživanja okvirno je uzet početak IX. stoljeća uz koji se lokalno veže najstariji datirani avaro-slavenski arheološki stratum na području grada (800.). Od tog vremena razvoj srednjovjekovnog naselja u kontinuitetu se može pratiti tijekom idućih sedam stoljeća, sve do pada Vukovara pod tursku vlast (1526.).

Budući da je srednjovjekovni grad zauzimaо manje od 2 posto urbaniziranog područja današnje borovsko-vukovarske aglomeracije, koja je naznačena kao prostorni okvir za povijesno-urbanološka istraživanja u svim razvojnim fazama, prikazana medievalna naseobinska topografija obuhvatila je i brojna mala naselja iz bliže okolice grada. Postupnim širenjem Vukovara do njegovih današnjih gabarita sva ta naselja našla su se u cjelini suvremenoga grada sudjelujući u njegovu fizičkom strukturiranju.

U tematskom pogledu istraživanja se prije svega odnose na definiranje urbanih kontura srednjovjekovnog Vukovara, na ubikaciju njegova položaja i veličine, te na prostorni raspored glavnih gradskih cjelina. U tom kontekstu pitanja pojedinih građevnih spomenika obraduju se vrlo sažeto, budući da je za važnije srednjovjekovne objekte, poput kraljevske utvrde ili crkava, pripremljen iscrpan monografski elaborat, koji u integralnom obliku daleko nadilazi pretpostavljeni obim ovog rada.

1.3. Izvori i dosadašnja istraživanja

S obzirom na to da u postojećoj historiografskoj literaturi, osim općih radova, do sada nije bilo tematski profiliranih rasprava o graditeljstvu i urbanistici srednjovjekovnog Vukovara, za oblikovanje temeljnoga faktografskog fonda jednim su dijelom neposredno korišteni objavljeni srednjovjekovni izvori. Prije svega su to zbirke diplomatskih isprava u redakciji I. Kukuljevića-Sakcinskog, T. Smičiklase, te mađarskih arhivista I. Nagya, G. Wenzela, G. Fejéra, a vrijedne dopune s iscrpnim crkvenim popisima objavljene su i u kapitalnim zbornicima *Monumenta Vaticana*. Za lakše snalaženje u toj obimnoj, heterogenoj građi uputno je koristiti se sumarnim registama D. Csánkia, J. Bösendorfera i G. Heller - K. Nehringa (potpune bibliografske reference dane su u prilogu).

Uz navedene izvore svakako je potrebno konzultirati i raspoloživu literaturu o medievalnom Vukovaru. Kompleks ranosrednjovjekovnih nalaza (VIII.-XII. st.) cjelovito su obradili Z. Vinski, A. Dorn i Ž. Tomičić. Opću povijesnu građu o kasnosrednjovjekovnom Vukovaru (XIII.-XVI. st.) publicirali su V. Klaić, E. Laszowski, R. Horvat i N. Klaić, a pojedinačne podatke moguće je o tom naći i u lokalnoj vukovarskoj historiografiji, primjerice u radovima P. Belavića, V. Horvata, P. Cvekana itd. Osnovne naznake urbane topografije srednjovjekovnog Vukovara donosi S. Pavičić, međutim, potrebno je upozoriti na mnoštvo njegovih nekritičkih zaključaka kojima nije moguće naći jasno uporište. Napokon, za našu su temu nezaočilazni radovi G. Szaba, A. E. Brlića i naročito B. Crlenjaka, s vrlo vrijednim priložima o položaju i arhitekturi srednjovjekovne županijske utvrde.

Tijekom rada na urbanoj topografiji srednjovjekovnoga Vukovara efektivno je korišten raspoloživi fond od više nego 300 tematski adekvatnih bibliografskih jedinica. No, zbog ograničenih mogućnosti prezentacije na kraju teksta priložen je samo selektivni ispis najvažnijih radova na koje se neposredno pozivamo u diskusionom aparatu i pratećim bilješkama.

2. PREDURBANI NASEOBINSKI SUPSTRAT VUKOVARA

Najstariji vukovarski arheološki areal s nalazima višeslojnog, prapovijesnog naselja utvrđen je na središnjem gradskom platou visoko povrh Dunava, gdje je oko gimnazije, franjevačkog vrta i Ulice M. Gorkoga ubicirano markantno gradinsko naselje s kontinuitetom življenja od ranog neolitika do dolaska Rimljana. U isto vrijeme, smo dva kilometra dalje na prostoru negdašnje

Eltzove ciglane kod novovukovarskog stadiona, postojala je još jedna, po kulturnoj stratigrafiji vrlo bliska, ali tipološki potpuno različita prapovijesna naseobina. Na močvarom zaaštićenom *tellu* uz obalu Vuke ondje se oblikovalo veće zemuničko stanište. Uz ta dva dominantna naseobinska areala, na širem području današnjega grada poznato je još tridesetak disperznih zona s tragovima prapovijesne arhitekture, što su osobito gusto rasporedene na dunavskim terasama uz istočnu gradsku periferiju prema Petri-skeli, te na "gracima" oko močvarnih udolina Lijeve i Desne Bare, Krive Bare, Supoderice, itd.²

Iako je područjem Vukovara za rimske vladavine (od 12. g. pr. Kr. do 395. g.) prolazila trasa važnoga podunavskog puta (*Via ripensis*), što je povezivala sustav *castella* na *limesu Pannoniae Inferior*, nema mnogo materijalnih dokaza da je uži gradski prostor u razdoblju antike bio naseljen. Zbog velikih močvara oko depresivnog ušća Vuke (*Hiulca palus*) trasa puta je, kako se čini, kod Vukovara skretala dublje u agrarno zaleđe prolazeći južno od današnjega grada. Tek neki pojedinačni nalazi, primjerice s platoa gimnazije, Olajnice ili Eltzova perivoja, upućuju na mogućnost postojanja vicinalne cestovne stacije vezane uz prijelaz na Vuki (*Ulco amne mutatio*). Podno brijega na kojemu je kasnije nastao srednjovjekovni burg indicirano je i jedno manje utvrđenje građeno opekom, moguće rimske provenijencije (*turris, specula, propugnaculum?*). Na istočnim, rubnim dijelovima grada, naročito oko Petri-skele i Velike skele, evidentirani su disperzni rimski nalazi pomiješani sa starijim kulturama što su, vjerojatno, relikti kontinuiranog življenja na starosjedilačkim keltsko-kornakatskim naseobinskim punktovima (*vicus Cornacates*). U kontaktnoj zoni prema plodnom, ruralnom zaleđu prepoznatljivi su i ostaci poljodjelskih stacija (*villae rusticae*), no u granicama današnjega gradskog areala nigdje nisu utvrđeni jasni tragovi antičkog naselja.³

3. RAZVOJ NASELJA I URBANA TOPOGRAFIJA SREDNJOVJEKOVNOG VUKOVARA

3.1. Starohrvatski urbani nukleus (oko 800. do 1220.)

Oskudan fond ranosrednjovjekovnih nalaza iz razdoblja seobe naroda zorno pokazuje da je spomenuti rimski i osobito postrimski naseobinski diskontinuitet na užem području Vukovara potrajao sve do stabilizacije etničkih gibanja u vrijeme tzv. drugoga avarskog kaganata (kraj VIII. st.).⁴ Tek iz toga doba na više mjesta u gradu, osobito na Lijevoj bari i kod benzinske pumpe na Priljevu evidentirani su pojedinačni avaro-slavenski artefakti (*keszthelyska kultura* VIII./IX. st.)⁵ ali, još bez jasnih naznaka naseobinskoga karaktera.

Ipak, prema novijim historiografskim istraživanjima čini se da je Vukovar prvu utvrdu dobio upravo u to pozno avarsko ili rano franačko doba⁶, a najkasnije u vrijeme panonskoga kneza Pribine (846.)⁷, kada je za njemačko-franačke kolonizacije ove krajnje istočne marke Carstva navodno formi-

rano i rudimentarno vukovsko **podgrađe**.⁸ U prilog tezi o vrlo ranom nastanku medievalnog Vukovara često se citira čuveni izvornik *De gestis Hungarorum liber* magistera P., anonimnog notara kralja Bele III. (1172.-1196.), gdje se izričito navodi da je ugarska vojska u dravsko-savskom međurječju još na početku X. stoljeća osvojila tri utvrde, među kojima i Vukovo (*castrum Vlcou*, oko 930. ?).⁹ Nažalost, nikakvi arhitektonski tragovi te hipotetične fortifikacije za sada nisu utvrđeni (zemljano i drveno gradivo?).

Stoga se prvi sigurni srednjovjekovni nasebinski sloj veže uz nešto kasnija starohrvatska staništa koja su na području grada locirana s pomoću nekoliko istraženih grobnih cjelina izrazitih nasebinskih karakteristika (*bjelobrdska kultura*, X.-XIII. st.). Svakako je najznačajnija velika **nekropola** na redove na tzv. "Jankovićevu gracu" povrh Lijeve Bare gdje je, kako se pretpostavlja, sačuvano oko 1000 ranosrednjovjekovinih grobova.¹⁰ Razmjerno veličini nekropole i utvrdom rasponu nalaza koji se protežu na dva stoljeća lako je izračunati da je uz nekropolu moglo biti vezano stacionirano naselje s tridesetak kuća i najviše dvjestotinjak stanovnika.¹¹ S dužnim oprezom ono se može ubicirati na visoki, dobro branjeni brijeg oko današnjeg samostana i gimnazije,¹² gdje se kasnije razvila i jezgra srednjovjekovnoga grada. Sa sjevera i zapada taj markantni plato štice je Dunavom i močvarom Vuke, s juga strmom prodolinom, današnjom Radićevom ulicom, kroz koju je tada još tekao potok, a samo na istočnom dijelu lesni se brežuljak blago spušta prema Lijevoj Bari tvoreći i danas vidljivu dvojnu gradinsku aglomeraciju nastanjenu već u neolitiku!

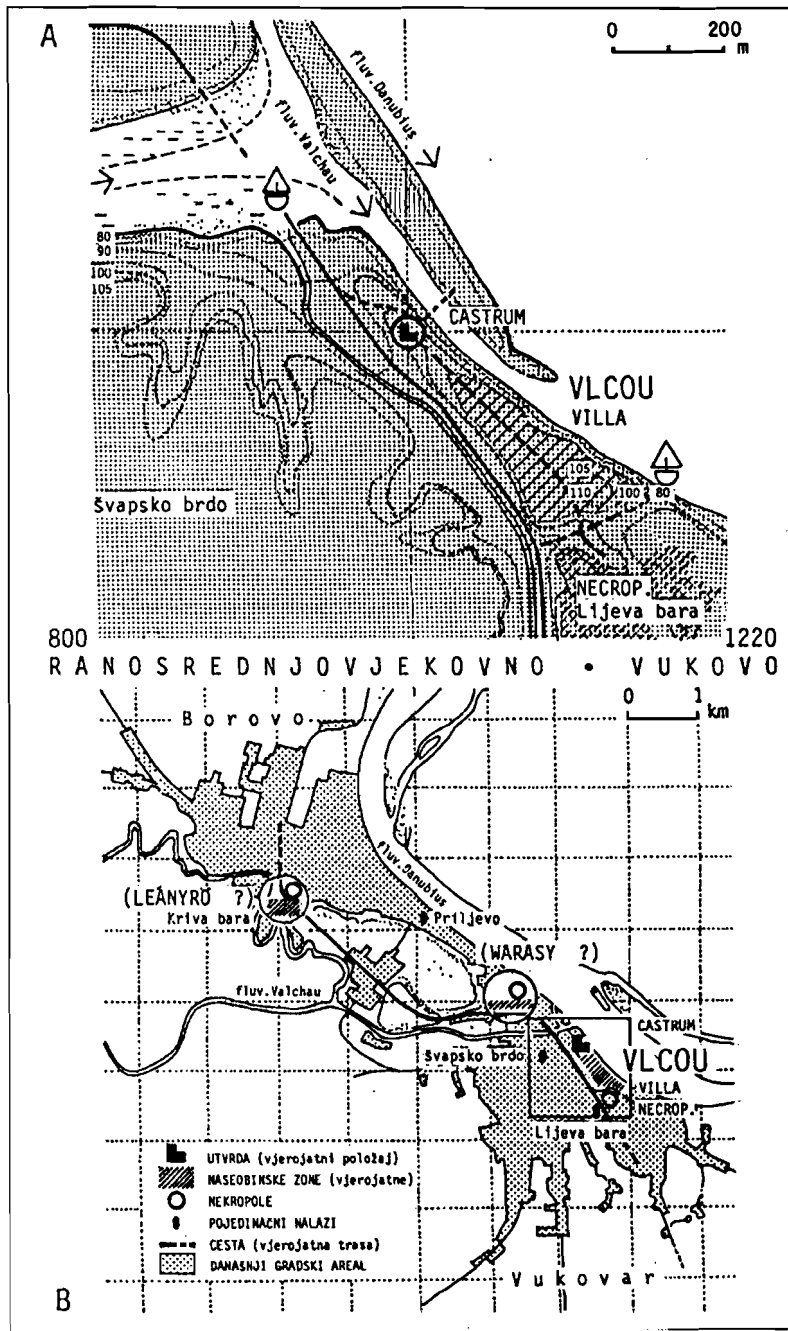
Osim ovoga naselja, koje je zapravo prvi nukleus povijesnog Vukovara, na području grada u isto su vrijeme postojala još barem dva manja nasebinska punkta, što se također mogu locirati prema djelomično istraženim nekropolama. Prva se nalazila uzduž glavne novovukovarske ulice, I. L. Ribara, na potezu od zgrade Općine do zgrade Suda¹³, a druga je otkrivena na Krivoj Bari, uz Vinkovačku cestu i Ulicu V. Đurđevića¹⁴. I u kasnosrednjovjekovnim dokumentima na ovim su pozicijama, kako ćemo vidjeti, zabilježena selišta¹⁵, što potvrđuje vrlo dugi kontinuitet medievalnog naseljavanja i življenja na istom prostoru.

3.2. Oblikovanje srednjovjekovnoga grada (1220.- 1526.)

3.2.1. Povijesni okvir

Na početku XIII. stoljeća, kada je Vukovar prvi put pouzdano zabilježen u pisanim vrelima, njegov urbani karakter i osnovni nasebinski gabariti morali su već biti jasno definirani. U tim najstarijim dokumentima medievalno se Vukovo navodi kao središte istoimene županije što je obuhvaćala široki prostor istočne Slavonije (*...in comitatu de Wolcou*, 1220.)¹⁶. Sam grad s utvrdom tijekom cijeloga srednjovjekovnog razdoblja pod izravnom je vlasti ugarsko-hrvatske krune, dok je odnos lokalno prisutnih plemićkih obitelji (Gorjanski, Horvati, Talovci, Korodi, Levanjski, Morovički, Gerebi,

Slika 1.
 RANOSREDNJOVJEKOVNO VUKOVO (800.-1220.), ARHEOLOŠKA NA-
 LAZIŠTA S ELEMENTIMA NASEOBINSKE TOPOGRAFIJE: A - uže sedište
 grada, B - širi gradski areal (izradio: autor)

Iločki...), u slučaju Vukovara zapravo bio ograničen na upravne ingerencije župana kao kraljevskog namjesnika bez direktnih posjedovnih prava.¹⁷

Grad se isprva spominje samo u jednostavnom slavenskom obliku *Vukovo* (*Wolcou, Walkow, Vlcou, Wlkow, Volco, Volkow, Walko, Wlkoy, Valko...*).¹⁸ Gotovo se nikada ne navode atributi njegova civiteta, a samo se u nekim rijetkim izvornicima uopćeno naziva "naseljem" (npr. *villa Wlkoy*, 1259. i poslije)¹⁹. Kasnije, od XIV. stoljeća, imenu grada redovito se dodaje mađarski sufiks *vár*, kojim se pobliže definira njegov urbani status s naglašenom važnošću utvrde (*Wolcowar*, od 1323.)²⁰. U literaturi se navodi da je srednjovjekovni Vukovar zabilježen i kao *civitas*²¹, za što, međutim, u objavljenim izvorima nismo našli potvrdu. Nakon što je kralj Ludovik I Vukovaru dodijelio povlasticu održavanja tjednih sajmova (1345.)²², ovo bogato naselje više se puta spominje kao trgovište (*oppidum Walkowar*, od 1398.)²³, zadržavajući taj rang sve do turskih vremena.

Osim sajmenih taksa, znatne fiskalne prihode Vukovaru je donosila visoka maltarina koja se plaćala na ulazu u grad, kao i brodarina na skeli preko Vuke.²⁴

3.2.2. Nasebinska topografija

Nukleus medievalnoga grada bila je **kraljevska utvrda**, vjekovno sjedište vukovske županijske vlasti (*castrum Walkow*, navodi se od 1231.)²⁵. Stajala je na zaravnjenom brežuljku između današnje Gajeve, Augustinčičeve ulice i stare obrtne škole kod "bečarskoga križa"²⁶, na dominantnoj gradinskoj točki s koje se odlično moglo kontrolirati cijelo naselje, kraljevska cesta u prodolini, te luka i plovni putovi na Dunavu i Vuki.

Pokraj kaštela, i dalje uzduž visokoga lesnog platoa oko današnjeg samostana i gimnazije, na ranosrednjovjekovnom supstratu formirala se jezgra starosjedilačkoga **jobagionskog naselja**, vjerojatno utvrdenog palisadama.²⁷ Naznake tih prastarih fortifikacija nalazimo i u opisima kasnijeg turskog Vukovara, naročito u grafičkim prikazima grada XVII. stoljeća²⁸, ali nije sigurno da su one slijedile prvotni srednjovjekovni sloj. Kako je iz dokumenata vidljivo, u jobagionskom dijelu grada, slično kao i u drugim slavonskim gradovima s izraženom socijalnom stratifikacijom, nastanio se samo povlašteni sloj gradskih plemića (*nobiles*), kraljevskih odnosno županijskih službenika-slobodnjaka (*iobbagiones*) i vojnika (*castrenses*).

Druga jasno diferencirana cjelina srednjovjekovnog Vukova jest trgovačko-obrtničko **podgrade**, naseljeno uglavnom "došljacima" ili "gostima" raznolikog etničkog podrijetla (*...hospites in suburbio castris Walkow*, 1244.)²⁹. Već u XIII. stoljeću oni postupno izgrađuju usku prodolinu pokraj glavnog puta, današnju Radićevu ulicu, te nižu terasu uz Dunav i ušće Vuke gdje je bila gradska luka. Vrlo je rano herceg Koloman vukovskom podgradu, kao trećem naselju s poveljom u Hrvatskoj i prvom u cijeloj Slavoniji³⁰, podijelio status slobodnoga kraljevskoga grada (1231.)³¹. Da bi uspješio nase-

ljavanje i ubrzao njegovu izgradnju, Koloman je, uz ostale uobičajene povlastice što će kasnije biti standardno prisutne u ugarskim poveljama druge polovice XIII. stoljeća, stanovnicima podgrada osigurao zemljište i besplatno gradivo: "...da ne bi u čemu oskudicu trpjeli, dali smo im za stanovanje cijelo zemljište toga grada T. zvano, sa šumom na tom zemljištu T., od koje im dopuštamo da mogu po svojoj volji kuće praviti i kurije graditi..." (1231.)³². Potvrđujući ovu povelju, kralj Bela IV. naknadno određuje i točne granice tada već formiranog podgrada (1244.)³³. U urbanističkoj strukturi srednjovjekovnoga grada *suburbium* je na početku XIV. stoljeća zauzimao znatno veći prostor od stare jobagionske jezgre. Razvojna dihotomija između ova dva dijela naselja jasno se vidjela i prigodom ubiranja crkvenog poreza (1333.-35.), kada je u podgradu prikupljen čak 15 puta veći iznos u gradu!³⁴ Unatoč naglom jačanju te naseljeničke kolonije, na polovici XIV. stoljeća još je primjetna statusna diferencijacija vukovarskih žitelja koji se u službenim dokumentima redovito dijele na "...*cives et hospites de Wolkowar*" (1350)³⁵.

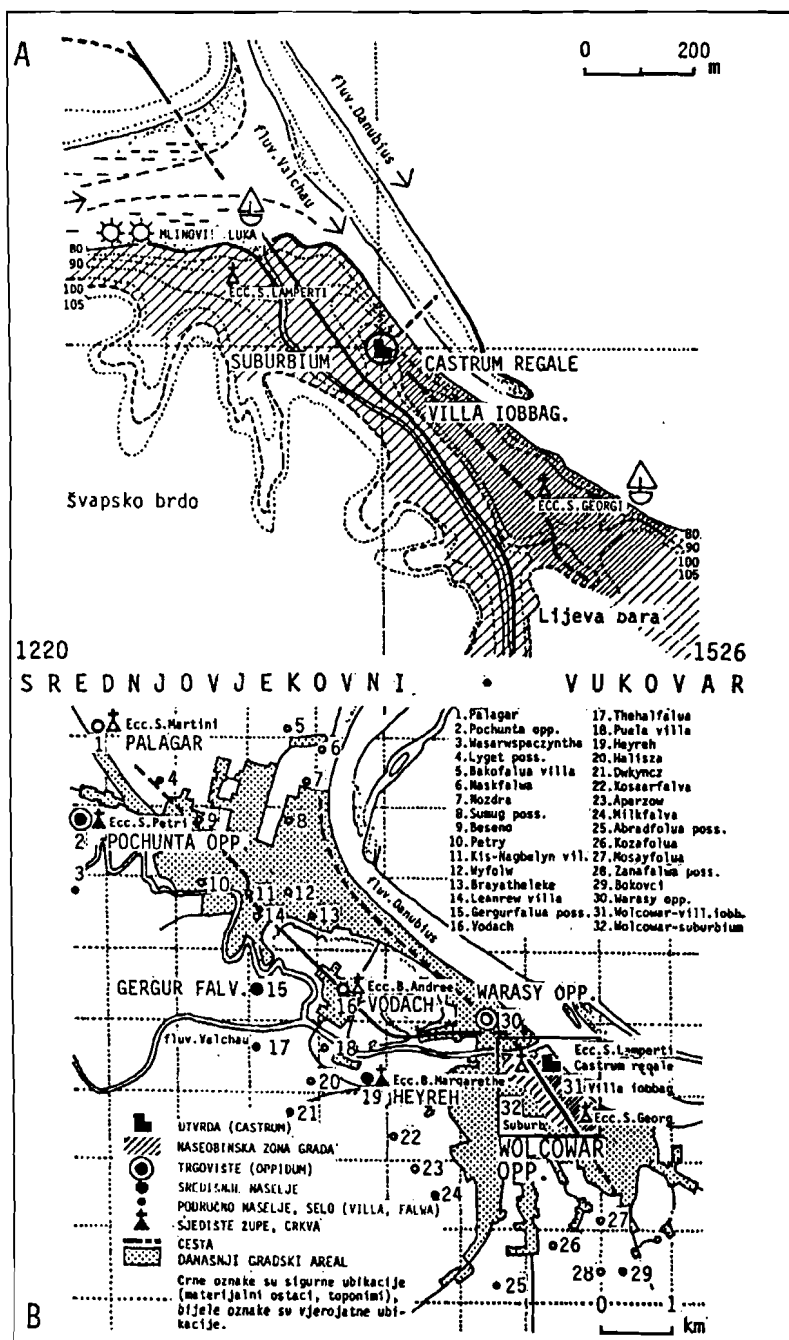
U vrijeme najvećeg prosperiteta srednjovjekovnoga grada, kada su nakon gašenja jobagionske organizacije potkraj XIV. stoljeća svi dijelovi naselja ipak integrirani u jedinstvenu upravnu cjelinu računa se da je Vukovar, kao jedan od najvećih gradova ondašnje Slavonije, brojio 2000-2500 stanovnika³⁶ s oko 350 kuća. Prema planovima turskog Vukovara, koji su zbog naslijedenih urbanih gabarita relevantni i za srednjovjekovni urbani areal, grad kasnog XV. stoljeća mogao je zauzimati 20-25 ha urbanizirane površine, na koliko se s po prilici istim brojem žitelja i istom gustoćom širio i onovremeni Zagreb.³⁷

Osim kompaktno izgrađenog središnjeg dijela starog Vukovara, tijekom srednjeg vijeka u bližoj je okolici grada nastalo i više malih **pridruženih naselja** rasutih po rubnim dijelovima današnje vukovarske aglomeracije.

U tom vijencu starih naselja za urbani razvoj medievalnog Vukova svakako je najvažnije bogato selište, kasnije trgovište Varoš (*Warasy*, 1286., spominje se do 1501.)³⁸. Nalazilo se na lijevoj obali Vuke nasuprot vukovskog podgrada, i to na potezu od današnje glavne ulice do novovukovarskoga groblja.³⁹ Iako su Varoš i Vukovo kao dva susjeda, gotovo sraštena naselja ležala na važnom kraljevskom podunavskom putu koji je ovdje prelazio Vuku, u srednjem vijeku između njih nije postojao most. Možda je upravo zato ovaj stari, plemićki posjed sve do turskih vremena, kada je raseljen, zadržao svoju upravnu neovisnost tako da unatoč evidentnoj funkcionalnoj i strukturalnoj komplementarnosti s Vukovom nikada nije ušao u jedinstvenu cjelinu županijskoga grada.

Na mjestu današnjeg Lužca, na povišenoj terasi sred močvare Vuke, može se ubicirati srednjovječno naselje i župa Vodokalj⁴⁰ (*Vodach*, 1333., spom. do 1491.)⁴¹. U blizini su bila i dva područna sela koja su se nalazila uz Vuku, malo uzvodno od Dobre vode (*villa Puella*, 1303., spom. do 1491.; *Thehalsalua*, 1337., spom. do 1491.).

Slika 2.
SREDNJOVJEKOVNI VUKOVAR (1220.
1526.), URBANA TOPOGRAFIJA S UBIKACIJOM OKOLNIH NASELJA: A -
uže središte grada, B - širi gradski areal (izradio: autor)

Na visokom brijegu, također u susjedstvu Dobre vode prema Supoderici, nalazilo se staro naselje i župa Herijevec (*Heyreh*, 1237., spom. do 1491.)⁴². Jedna grupa herijevačkih područnih sela⁴³ prostirala se od Supoderice na zapad prema Bogdanovcima (*Halisza*, 1427., spom. do 1491.; *Aparzow*, 1337., spom. do 1491.; *Kosaarfalva*, 1427., spom. do 1491.; *Farkasturuk/Dwkyncz*, 1337., spom. do 1491.; *Milkfalva*, 1427., spom. do 1491.). Druga skupina selišta na istom posjedu zauzimala je današnju južnu gradsku periferiju od petrovačkog puta, pa do Sajmišta, vojarnje i Prosine (*possessio Abradfolua*, 1337.; *Masayfolua*, 1337., spom. do 1438.; *Kozafolua*, 1337., spom. do 1491.)

U nizu tih prigradskih kmetskih naselja, na jugoistočnim rubnim dijelovima Vukovara ispod Mitnice, ležala su i dva kmetska selišta grada Vukova (*Bokovci*; *possessio Zanafalwa*, 1478.).

Prostor današnjeg Borova Naselja u srednjem je vijeku također bio vrlo napučen. Na potezu od borovske "kudeljare" i ulica na "trokutu" pa do željezničkog kolodvora, ubiciraju se područna sela već spomenutog trgovišta Varoš (*villa Braytheleke*, 1337.; *villa Leanrew*, 1337.; *Wyfolw*, 1337., spom. do 1491.). Negdje uz Vuku pokraj šume Đergaj zabilježeno je i istoimeno selo (*possessio Gergurfalua*, 1390., spom. do 1494.). Nekoliko kmetskih staništa koja su zauzimala središnji prostor današnjeg Borova, od Krive bare do nove crkve, Kombinata i aerodroma, ovdje je imala nuštarska benediktinska opatija (*villa Kis-Nagbelyn*, 1303., spom. do 1401.; *Beseno*, 1396., spom. do 1401.; *possessio Sumug*, 1286., spom. do 1491.; *Petry*, 1401., spom. do 1427.; *Nozdra*). Na sjevernoj borovskoj periferiji, od Crepulje do Dunava, zabilježena su selišta posjeda Irig (*villa Bakofalua*, 1386., spom. do 1439.; *Naskfalwa*, 1401., spom. do 1491.). Na samom kraju Trpinjske ceste prema ekonomiji Orlovača postojalo je selo i župa Palgar (*Palagar*, 1326., spom. do 1491.), a negdje uz lipovački put ležalo je nestalo trgovište i župa Pečetin (*oppidum Pochunta*, 1275., spom. do 1498.)⁴⁴, sa dva područna sela (*possessio Lyget*, 1377., spom. do 1435.; *Wasarwspaczyntha*, 1435.).

Tako bogata "urbana" topografija srednjovjekovnoga Vukovara, s više od trideset zasebnih naselja što su nastala na relativno malom prostoru današnje konurbacije Vukovar-Borovo, izuzetan je primjer zgusnutog naseljavanja i kontinuiranoga, višestoljetnog aglomeriranja oko jednoga povijesnog centra. Najveći broj tih starih naselja, čija su imena i danas dijelom sačuvana u lokalnoj toponimiji⁴⁵, propao je u vrijeme turske vlasti ili u doba njezina raspada potkraj XVII. stoljeća, dok je jedan dio u procesu neprekinutog razvoja grada postupno urastao u urbano tkivo suvremenog Vukovara.

3.2.3. Graditeljstvo

Iako se iz razdoblja srednjovjekovne izgradnje, osim oskudnih arheoloških tragova⁴⁶, u Vukovaru nije sačuvao ni jedan arhitektonski objekt, najvažniji urbani reperi, poput utvrde, gradskih i prigradskih crkava, i nekih stambenih

kuća u bitnim su elementima ipak poznati zahvaljujući starim opisima i likovnim prikazima.

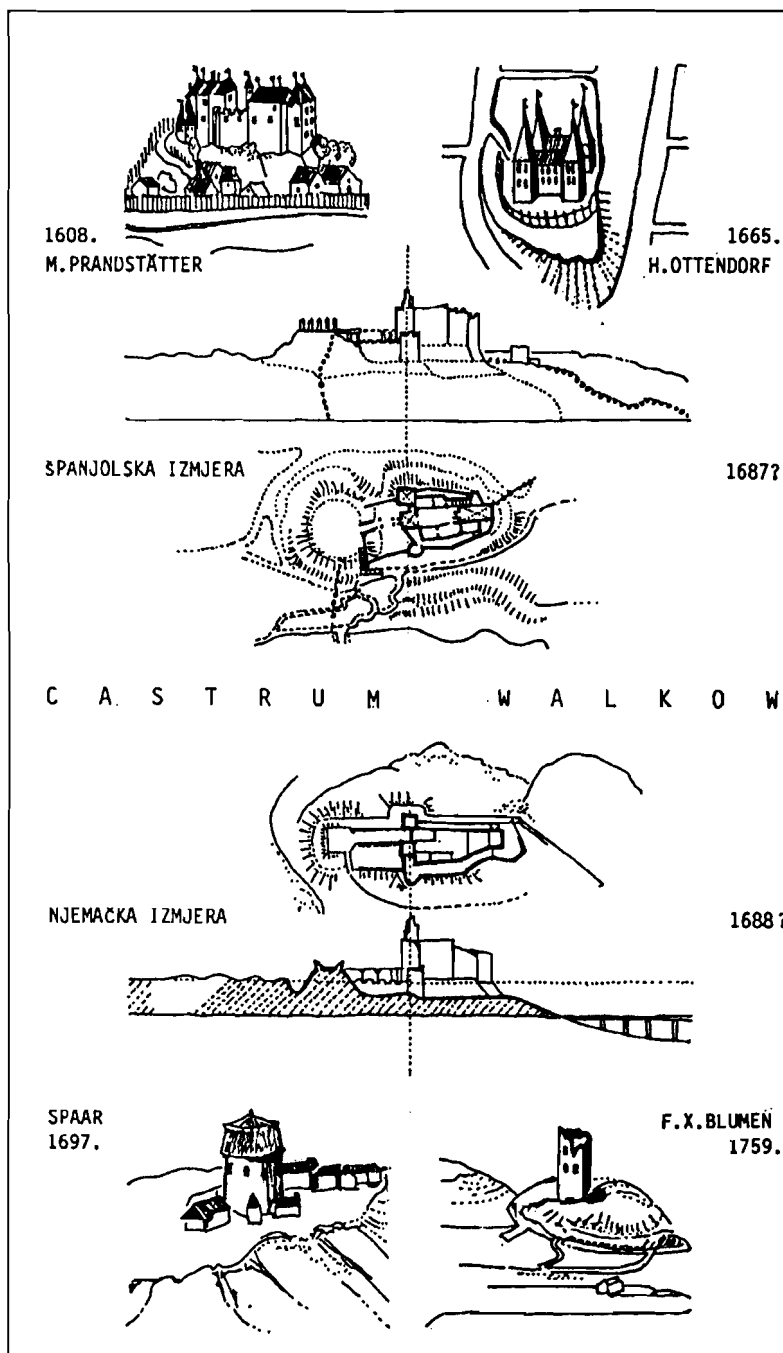
U izvorima se najčešće spominje **kraljevska utvrda** (*castrum regale*) u kojoj je sjedište župana, gradskog kaštelana, a vjerojatno i sudbenog stola s nizom drugih pratećih službenika⁴⁷ (*castrum Walkow*, prvi put je zabilježen 1231.)⁴⁸. Utvrda se nalazila, kako je već rečeno, na brijegu između današnje Augustinčićeve i Gajeve ulice. Njezin prvotni romanički korpus, što je po svojoj prilici formiran na supstratu ranosrednjovjekovnoga gradišta, sastojao se od dvije nasuprotno postavljene četverokutne kule (zapadna je možda palas) spojene ograđenim dvorištem u koje se ulazilo preko drvenoga, podiznog mosta s istočne strane uzvišenja. Kasnije, u razdoblju gotike (XIV.-XV. st.), prigradena je još jedna kvadratična kula povrh podgrada, a u posljednjoj fazi ranorenesansne obnove (na početku XVI. st.) izvodi se vanjski pojas zidina s kružnom polukulom prema Dunavu i jednostavnim poligonalnim bastionom od kojega je u dvorištu obrtne škole kod "bečarskoga križa" i danas sačuvana masivna supstrukcija zidana opekom velikog formata.⁴⁹ Detaljna elaboracija problema srednjovjekovne vukovarske utvrde predmet je posebne studije koja znatno nadilazi opseg ovoga rada. Naime, zbog produženog trajanja tog fortifikacijskog kompleksa sve do vremena njegova potpunog rušenja na početku XIX. stoljeća⁵⁰, u arhitektonskoj je analizi potrebno uzeti u obzir i nekoliko kasnijih razvojnih faza s brojnim opisima, osobito iz razdoblja turske vladavine (objavljeno je čak dvadesetak!)⁵¹, kao i nekolicinu zanimljivih grafičkih prikaza nestalog kaštela (npr. Prandstätterova veduta, 1608⁵²; Ottendorfova, 1665.⁵³; plan grada iz vremena turskog rasapa, oko 1687.⁵⁴; Spaarov crtež, 1697.⁵⁵; Blumenova karta, 1759.⁵⁶, itd.).

U istom problemskom kontekstu potrebno je razmotriti pitanje drvenih **palisada** oko gornjeg dijela naselja koje se pouzdano javljaju tek u izvornicima iz turskog vremena⁵⁷, iako bi to mogli biti i relikti starijih srednjovjekovnih gradskih utvrđenja.

U oblikovanju urbane topografije medievalnog Vukovara osobito su važne njegove **sakralne građevine**. Sudeći prema pisanim vrelima, na području današnjega grada u predturskom je razdoblju postojalo čak šest, možda i sedam crkava. Još od kraja XI. stoljeća, kada je u pečujskoj biskupiji provedena arhidakonalna razdjela, u Vukovaru je bilo sjedište jednog od najvećih arhidakonata ove dijeceze (spominje se od 1229.)⁵⁸. Vrlo rano zabilježena je i prva gradska župa, što također implicira postojanje crkve (*parochia de Wlko*, 1251.)⁵⁹. Na početku XIV. stoljeća, kako se to u literaturi često tvrdi, u Vukovaru su već postojale dvije župne matice, svaka sa svojom crkvom⁶⁰, ali za to u objavljenim izvorima nismo našli jasnu potvrdu.

Pretpostavlja se da se u starom jobagionskom naselju na brijegu povrh Dunava nalazila romanička kamena crkva sa zvonikom, posvećena Sv. Jurju⁶¹ (izgled joj je opisan u jednom dokumentu iz 1478.). Inače, njezin se patrocinij spominje samo indirektno (...in *Wlcow apud Sanctum Georgium*,

Slika 3.
 CASTRUM WALKOW, SREDNJOVJEKOVNA VUKOVARSKA UTVRDA
 PREMA NAJSTARIJIM GRAFIČKIM PRIKAZIMA (izradio: autor)

1305)⁶², a na sličan je način posredno zabilježena i u vatikanskom kodeksu *Rationes decime papalis...*, gdje se posveta crkve može izvesti prema zaštitniku naselja (...in *viglia beati Georgi martyris...*, 1333)⁶³. Stajala je negdje na istočnom kraju "Šamca", današnje Ulice M. Gorkog, ili još dalje prema Mitnici kamo se protezao vukovski teritorij.⁶⁴ Taj dio grada upravo se po njoj potkraj XV. stoljeća naziva *Possessio Zenth Gyewrg* (1478)⁶⁵. Crkva se održala i u prvom razdoblju turske vladavine, kada su je s istim titularom preuzeli kalvinski vjernici (*Tothzentygyurgh*, 1551.)⁶⁶.

Druga crkva s vrlo zanimljivim, do sada nepoznatim patrocinijem (*Eccl. Sancti Lamperti*)⁶⁷ vjerojatno je bila župno središte vukovskog *suburbiuma*. Rijetki kult Sv. Lamberta, sveca zaštitnika Saske, koji je u cjelokupnoj hrvatskoj crkvenoj povijesti jedino ovdje zabilježen⁶⁸ potvrđuje prisutnost dominantne njemačke i saksonske naseljeničke populacije, što se upravo u podgradu izrijekom spominje još u povelji Kolomanovih slobodština⁶⁹. Pretpostavlja se da je ta crkva stajala podalje od Sv. Jurja, negdje u dolini Vuke blizu ušća i prometne luke.⁷⁰ U turskom razdoblju više se ne spominje, pa je moguće da je pretvorena u neku od gradskih džamija, ili je pak s vremenom zapuštena i srušena.

Na perifernim dijelovima današnjeg Vukovara, u već spomenutim naseljima oko srednjovjekovnoga grada, također je postojalo nekoliko starih crkava. Župe su im u više navrata zabilježene početkom XIV. stoljeća prigodom ubiranja papinske desetine (1333.-35.)⁷¹, a posveta crkava, njihov položaj i kratki opis iz kojeg se vidi da su sve bile masivno građene "kamenom" (vjerojatno opekom), poznati su prema jednoj kasnijoj donacijskoj ispravi (1427)⁷².

Najbliža gradu bila je vodokaljska crkva (*ecclesia Beati Andree de Vodokal*, 1334.)⁷³. Stajala je kod današnjeg Lužca, ali je zbog velike blizine trgovišta Varoš kasnije zabilježena i u okviru ove prigradске župe (1427.) koja nije imala svoju posebnu crkvu.⁷⁴ Na obližnjem brijegu oko novoga lovačkog doma povrh Dobre vode nalazila se crkva naselja Herijevac (*Eccl. beate Margarethe*, 1333.-35.)⁷⁵. Negdje oko zadnjih kuća na borovskoj Trpinjskoj cesti stajalo je svetište župe Palagar (župa od 1333., *Eccl. S. Martini*, 1427.)⁷⁶. Vrlo blizu, na lipovačkom putu, ubicirana je crkva davno nestalog trgovišta Pačetina (župa od 1333., *Eccl. B. S. Petri*, 1377.)⁷⁷. Ruševine su joj se vidjele u prvim postturskim godinama (1697)⁷⁸, dok se samo crkvište navodno još poznaje⁷⁹. Na samo kilometar-dva izvan današnjega gradskog područja bilo je još nekoliko medievalnih sakralnih objekata u starim naseljima koja su pratila prilazne putove Vukovaru: npr. drvena kapela u Vučjem dolu (1478.)⁸⁰, crkva Sv. Križa u Dumbovu (1318.-1427.)⁸¹, kapela Sv. Florijana u Irigu (župa 1334.)⁸², crkva u Ibranu⁸³...

Zanimljivo je da se u ovoj zaista bogatoj sakralnoj topografiji srednjovjekovnoga Vukovara ne može naći ni jedan **samostan**, iako su u to vrijeme brojni redovnički konventi podignuti u manjim susjednim mjestima (u lloku su primjerice postojala tri samostana, u Borovu dva, zabilježeni su i u Sotinu,

Berku, Opatovcu, Šarengradu...) ⁸⁴. Ponegdje se u literaturi, zbog pogrešne interpretacije povijesnih izvora, navodi da su i u Vukovaru postojali samostani templara, odnosno ivanovaca ⁸⁵, ali, taj se podatak (...*domui terram ... Croacia Castro de Walkoy...*, 1238.), odnosi na područje današnjih Mikánovaca ⁸⁶. Često se spominje i benediktinska opatija Sv. Duha "od Vukovara" ⁸⁷ koja je pak stajala desetak kilometara zapadno od grada, na lokalitetu "Zidina", kod Nuštra (*Monasterium sancti Spiritus de Wolko*, prvi spomen 1263.) ⁸⁸. Također je netočno da je u srednjovjekovnom Vukovaru postojao franjevački samostan. ⁸⁹

Od ostalih srednjovjekovnih građevina vrijedno je istaknuti da se još u kolomanovoj povelji (1231.) spominju drvene stambene kuće i kurije u vukovskom podgradu (...*sylva ... de qua domos extruendes et curias praeparandes...*) ⁹⁰.

Poznato je da su na obalama Vuke postojale velike vodenice čiju je gradnju kralj Ludovik I. odobrio posebnim aktom (1347.) ⁹¹.

Iako se zbog nepostojanja građevnih ostataka *in situ*, te uz ovako oskudne pisane izvore ne može odrediti pouzdana stilaska atribucija ni za jedan graditeljski spomenik srednjovjekovnoga Vukovara, moguće je ipak pretpostaviti da bi razdoblju predromanike mogla pripadati samo hipotetična ranosrednjovjekovna "Pribina utvrda" (846.). Kasniji gradski kaštel vjerojatno je nastao u vrijeme romanike (spominje se od 1231.), a romanička bi trebala biti i prva arhidakonalna (1229.), odnosno župna crkva Sv. Jurja (postoji već 1251.). Svi ostali prigradski sakralni objekti spominju se znatno kasnije (1333-35.), što znači da su zacijelo postojali u gotičko doba, iako mogu biti i stariji. Od kasnogotičkih/ranorenesansnih intervencija izvjesne su tek dogradnje poligonalnog bastiona i polukružne kule na staroj utvrdi (početak XVI.st.), dok se uglavnom drvene srednjovjekovne stambene objekte općenito može pripisati fondu pučkoga graditeljstva bez izrazitih stilskih karakteristika.

4. PROBLEM KONTINUITETA SREDNJOVJEKOVNE URBANE MATRICE

Budući da je Vukovar pasivnom predajom u turske ruke bio pošteđen od bilo kakvih razaranja ⁹², realno je pretpostaviti da se njegova zatečena kasnosrednjovjekovna urbana struktura u svim bitnim elementima održala i tijekom 161 godine osmanlijske vlasti (1526.-1687.). Naime, u tom razdoblju, zbog trajne demografske stagnacije, vojnog, upravnog i gospodarskog slabljenja, grad se nije širio izvan naslijeđenih medievalnih gabarita, a iz istog razloga ni u njegovu se unutarnjem tkivu nisu mogle zbiti veće prestrukturacije. Izvjesne su tek neke promjene u oblicima arhitekture i u izvanjskoj slici grada, ali turski je Vukovar u osnovi ipak sačuvao srednjovjekovnu gradsku matricu sve do prvih regulacija u doba postturske barokne obnove. ⁹³

Gotovo devet stoljeća kontinuirane medievalne urbanizacije Vukovara, uzimajući u obzir i njezino produženo trajanje u XVI. i XVII. stoljeću, naglo je zaustavljeno velikim požarom i potpunim razaranjem grada u trenutku turskog povlačenja prema Iloku (9. listopada 1687.).⁹⁴ Dalje devastacije građevni je fond pretrpio u još nekoliko kasnijih turskih prodora, a osobito za kratke ponovne okupacije (1688., 1690.) nakon čega se naselje u doba rane kolonatske obnove (1691.) dislocira na "Vukovarski otok" (*Insula Vukovariensis*), na do tada nenapučen dio gradskog teritorija oko ušća Vuke.⁹⁵

Centralni gradski prostor iznova se postupno izgrađuje tek od početka XVIII. stoljeća, kada je nakon čišćenja ruševina turske kasabe fiksirana urbana dispozicija budućega baroknoga grada. Negacija naslijedene građevne strukture tom je prigodom tako temeljito provedena da se u Vukovaru, osim u neznatnim tragovima⁹⁶, nije sačuvao ni jedan srednjovjekovni objekt osim razvalina stare utvrde (srušena je 1752.)⁹⁷. I u baroknoj matrici, pregledno prikazanoj na Schraudovoj karti (1796.)⁹⁸, u odnosu prema najstarijem planu turskog Vukovara (1687.)⁹⁹, vrlo je teško pronaći elemente strukturalnog kontinuiteta. Zadržala se tek trasa carskog puta uzduž velike prodoline (Radićeva ul.) i dalje do mosta¹⁰⁰, a jedina točka na kojoj je evidentna veza sa starijim stanjem jest trg kod "bečarskoga križa" podno stare utvrde, gdje je i u tursko (srednjovjekovno?) doba bio veliki, neizgrađeni prostor trokutaste osnove.

To jasno govori da se ne mogu prihvatiti, u literaturi više puta ponovljene tvrdnje kako su u baroknoj jezgri Vukovara prisutni elementi srednjovjekovne urbane matrice (npr. trgovi nastali kao proširenja glavnih komunikacija, "krivudave uličice ispod brijega" itd.)

5. ZAKLJUČAK

Iako su provedena istraživanja pokazala da se urbana cjelina srednjovjekovnog Vukovara formirala na bogatom naseobinskom supstratu, u odnosu prema starijim prapovijesnim i antičkim slojevima nije utvrđen izravni kontinuitet korištenja gradskog prostora, niti je primjetna strukturalna veza s prethodnim razvojnim fazama naselja.

Zbog lokalno prisutne socijalne stratifikacije stanovnika, medievalno se Vukovo oblikovalo kao trojna aglomeracija s brojnim pridruženim naseljima u neposrednom ruralnom zaleđu. Pozicija srednjovjekovnoga grada već u najranijem periodu fiksirana je kompleksom kraljevskog kaštela na brežuljku povrh ušća Vuke (vjerojatno na poč. IX. st.), uz koji se kasnije razvilo utvrđeno jobagionsko naselje smješteno na povišenom platou oko današnje gimnazije. Treća gradska cjelina veliko je trgovačko-obrtničko podgrade što je u vrijeme arpadovske kolonizacije Slavonije ("slobodni kraljevski grad" od 1231.) nastalo u prodolini pokraj kraljevske ceste, sadašnje Radićeve ulice, pružajući se sve do riječne luke na Vuki. U fizičkom strukturiranju onovremenog Vukovara sudjelovala su i neka susjedna samostalna naselja,

primjerice Varoš i Vodokalj, koja su unatoč velikoj blizini grada ipak ostala izvan njegovih formalnih granica (obuhvaćale su 20-25 ha).

Zaokružujući ovako definirane urbane konture srednjovjekovnog Vukovara treba reći da je za sada neizvjesna tipologija drvenih stambenih kuća, a slabo su poznati i drugi pojedinačni objekti, poput crkava za koje se na temelju izvora mogu predložiti samo preliminarne ubikacije.

U okviru kronološkog slijeda izdvajaju se tri glavne razvojne faze: period ranosrednjovjekovne naseobinske nukleacije (IX.-XII.) st., razdoblje zrelog urbanog razvoja (XIII.-poč. XVI. st.), a zbog neznatnih izmjena u matrici i gabaritima grada, stagnantnom kasnosrednjovjekovnom urbanizacijom Vukovara može se smatrati i doba turske vladavine (XVI.-XVII.) kojim završava gotovo devet stoljeća dug medievalni razvoj.

Bilješke

¹ Istraživanje se provodi u sklopu znanstvenog projekta koji financira Ministarstvo znanosti. Projekt: *Istraživanje elemenata za teoriju prostornog uređenja Hrvatske* (šifra 2-13-108), glavni istraživač je prof. dr. A. Marinović-Uzelac; *zadatak: Razvoj gradova Hrvatske*, voditelj je prof. dr. B. Milić; *tema: Analiza urbanističko-arhitektonskog razvoja grada Vukovara*, istraživač je asistent Z. Karač. Rad na prikupljanju i obradi započeo je u siječnju 1992., a do sada je dovršeno nekoliko parcijalnih studija koje pokrivaju razvoj Vukovara od prapovijesti do kraja XVII. st., s naglaskom na srednjovjekovnoj fazi njegove urbane nukleacije. Za novija razdoblja (1687.-1991.) nužna su i terenska istraživanja, koja dosad nisu bila moguća.

² S užeg gradskog područja Vukovara u literaturi se najčešće spominju ovi prapovijesni arheološki lokaliteti: Eltzova ciglana, gimnazija, samostanski vrt, Petri-skela, Velika skela, Lijeva i Desna bara, Mala ulica, Vinkovačka cesta, Dobra voda, Najparov vrt, vrt obitelji Thaller, nalazi na obalama Vuke, Dergaj, borovski "trokut", Kriva bara, Desna Supoderica te "vinogradi" - Mihajlovićev, Eltzov, Brandeckerov, Berendijev, Ružičkin, Kirchbaumov, Puklešin, Laudembachov, Rukavinin, Zimonićev, Vučićev, Perkačinskoga, Barišićev, Zamfirovljev itd. U neposrednoj blizini grada je i znamenita prapovijesna aglomeracija Vučedol. Iz vrlo obimne bibliografske građe o vukovarskim prapovijesnim nalazištima izdvajamo radove ovih autora: J. Brunšmida, A. Bauera, R. R. Schmidta, Z. Vinskog, K. Vinski-Gasparini, A. Dorna, S. Dimitrijevića, M. Bulata i N. Majnarić-Pandžić.

³ U starijoj literaturi obližnji rimski kasteli u Dalju (*Teutoburgium*) i Sotinu (*Cornacum*) netočno se ubiciraju na mjesto današnjeg Vukovara. Detaljnije o antičkim nalazima na užem gradskom arealu vidi u radovima ovih autora: M. Brašnića, J. Brunšmida, A. Bauera, D. Pinterovića, A. Dorna, M. Bulata.

⁴ Posljednji kasnoantički nalazi s područja današnjega grada datirani su u drugu polovicu IV. st., pa se može pretpostaviti da je već za provale Huna (375.), a najkasnije u vrijeme raspada *limesa* (395.) vukovarsko područje napušteno i za narednih nekoliko stoljeća uglavnom nenaseljeno.

⁵ U tri groba na nekropoli Lijeva bara nađeno je ukupno pet komada dekoriranog kasnoavarskog okova od bronce (kraj VIII. st.) čija se prisutnost tumači kao sekundarno priloženi *survival*. Slični pojedinačni nalazi bronce iz istog vremena otkriveni su i na Priljevu, te na još nekoliko neidentificiranih lokacija u gradu (Švapsko brdo?) gdje se javlja i primitivna keramika podunavskog tipa. U starijoj literaturi ti se artefakti atribuiraju keszthelyskom kulturnom krugu, što je u novije vrijeme, zbog preusko postavljenih okvira uglavnom napušteno. (Vinski, Z., 1955., str. 241-242, sl. 20-23; Vinski, Z., 1959., str. 103-104, tab. XXXVIII, sl. 20-23; Dimitrijević, D., Kovačević, J., Vinski, Z., 1962., str. 102; Bojčić, Z., 1984., str. 212; Tomičić, Ž., 1990., str. 115, 120, 130.)

⁶ Klaić, N., 1983, str. 15.

⁷ Naseljavanje vukovarskog područja povezuje se s valom njemačke, a potom i slavenske kolonizacije Donje Panonije na polovici IX. stoljeća u kojoj je franački vazal Pribina odigrao važnu ulogu, dobivši od Ludovika u vlasništvo stotinu kmetskih selišta uz rijeku Vuku.

Pretpostavlja se da je za sjedište tog feuda mogla biti odabrana strateški najjača točka na utoku Vuke, gdje Pribina ili diže novu utvrdu, ili što je vjerojatnije, popravlja staro utvrđenje. (Ibid., str. 23)

⁸ U novijoj literaturi nabačena je teza da se ranosrednjovjekovno podgrađe utvrde Vukovo protezalo na obje strane Vuke. (Ibid., str. 23-24)

⁹ Szentpétery, E., vol. I, 1937., str. 87-88; Crlenjak, B., Manojlović, M., 1978., str. 3; Klaić, N., 1983., str. 35, 68, bilj. 232; Tomičić, Z., 1990., str. 116, 174, 175.

¹⁰ Tijekom sustavnih iskapanja 1951.-1953., kojima je obuhvaćen grobni areal površine 3050 m², na ovom je lokalitetu istraženo 437 slavenskih grobova, od oko 1000, koliko ih je prema procjenama brojila cijela nekropola Lijeva bara. (Vinski, K., 1952., pass.; Vinski, Z., 1953., str. 22; Vinski, Z., 1955., str. 232, 251; Vinski, Z., 1959., str. 99, 102, 108; Dorn, A., 1969., str. 36; Tomičić, Z., 1990., str. 118)

¹¹ Budući da je groblje bilo u neprekidnoj uporabi od okvimo 950.-1150., dakle dva stoljeća (Vinski, Z., 1953., str. 22; Vinski, Z., 1955, str. 250; Vinski, Z., 1959., str. 109), uz životnu dob u ranosrednjovjekovnim zajednicama od oko 33 godine, očito je da se za vrijeme trajanja ove nekropole izmijenilo šest bioloških ciklusa - generacija - svaka s prosječno 170 žitelja organiziranih u prosječno sedmeročlane obitelji, što daje naselje od oko 25 kuća. U kasnijim razvojnim fazama, kada je naselje biološki ojačalo, moguće je pretpostaviti i njegovo strukturalno širenje s nešto većim brojem kuća.

¹² Vinski, Z., 1953., str. 22; Vinski, Z., 1955., str. 250.

¹³ Godine 1959., 1963. i 1965. na tom je dijelu otkopano 17 bjelobrdskih grobova s priloženim nakitom i keramikom, koji su vjerojatno dio uništene naseobinske nekropole "na redove". (A. D., 1963., str. 146-147; Dorn, A., 1965., str. 10; Dorn, A., 1969., str. 36; Dorn, A., 1980., str. 203-214)

¹⁴ Prilikom građevnog iskopa 1954. god. slučajno je otkriveno 14 grobova "na redove", s nakitom i keramikom također bjelobrdske provenijencije. (Dorn, A., 1969., str. 36; Dorn, A., 1980., str. 203-214)

¹⁵ A. Dorn pretpostavlja da je novovukovarska nekropola pripadala velikom naselju *Warasy* (spom. 1286.-1501.) koje se, kako ćemo iz srednjovjekovnih dokumenata vidjeti, nalazilo na potezu od današnje glavne ulice do stadiona. Grobište na Krivoj bari povezuje se s malim selištima *villa Leanrew* (spom. 1337.) i *Wyfolow* (spom. 1337.-1491.) što su ležala oko borovskog "trokuta". (Dorn, A., 1980., str. 208-209)

¹⁶ Budući da je to prvi pouzdani spomen Vukovara, citirani se dokument navodi ili komentira u gotovo svim historiografskim radovima vezanim uz srednjovjekovno razdoblje njegova razvitka. Zbog brojnosti raspoloživih bibliografskih referencija upućujemo samo na one izvore u kojima se donosi integralni tekst povelje: Fejér, G., CD, vol. III/1, str. 285-287; Kukuljević-Sakcinski, I., JR, br. 127; Smičiklas, T., CD, vol. II, dok. 157, str. 183-184; Crlenjak, B., Manojlović, M., 1978., str. 5-7; Cvekan, P., 1980., str. 10; Klaić, N., 1983., str. 40-41.

¹⁷ U literaturi se često navodi da je Vukovar bio "u vlasti" ovih ili onih plemićkih obitelji, što treba shvatiti uvjetno. Naime, srednjovjekovni je Vukovar (naselje) bio "slobodni kraljevski grad" izuzet od ingerencija lokalnog plemstva, slično kao što je i županijska utvrda bila pod neposrednom vlasti kralja koji je županu ostavljao tek uobičajene upravne ovlasti bez prava neposrednog vlasništva nad utvrdom, naseljem i tvrđavskim posjedom. S vremenom su neki dijelovi vukovskog posjeda donacijama prešli u ruke plemstva (npr. grofova Szentgyörgy, 1382.), ali to nije bitno promijenilo ukupnost vlasničkih odnosa. Zanimljivo je da su tijekom XIII. stoljeća vukovski župani bili uglavnom povijesno minorne osobe, a tek u XIV. i XV. st. kada su Anžuvinci dokinuli vlast slavonskog bana nad Vukovom, predavši županiju na upravu mačvanskim banovima, titulu *comes de Walkow* nose odreda velikaši poput ovih koje navodimo u tekstu. U XVI. stoljeću kralj je Vukovo ponovo potčinio pod svoju neposrednu vlast imenujući samo vojnog zapovjednika tvrđave.

¹⁸ U svim sačuvanim dokumentima iz prvog stoljeća pisane vukovarske povijesti (1220.-1323.) upotrebljava se isključivo taj slavenski oblik izveden od latinskog imena za rijeku Vuku (*Hiuca, Ulca, Vlca*), pisan u raznim ortografskim oblicima. (Usp. sumarna regesta: Csánki, D., 1894; Bösendorfer, J., 1910.; Heller, G., Nehring, K., 1973., pass.; Pavičić, Š., 1940., str. 48).

¹⁹ Za prvi spomen atributa *villa* (1259.) usp. Wenzel, G., CD, vol. VII, str. 507; Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 200. Isti je atribut zabilježen i kasnije, tijekom XIV. stoljeća (npr. 1338., 1345., 1346., 1347., 1362., 1390.).

²⁰ Na više mjesta u literaturi se netočno navodi da je oblik *Wolkowar* prvi put zabilježen tek 1347. (npr. Horvat, R., 1931., str. 26; Horvat, R., 1936., str. 14.; Crlenjak, B., 1975., str. 5). Za raniji spomen (1323.) usp. Smičiklas, T., CD, vol. IX, dok. 129, str 154; Cvekan, P., 1980., str. 10, 14, 23. Kasnije, tijekom XIV. i XV. st. toponim s nastavkom *vár* zabilježen je još tridesetak puta.

²¹ Cvekan, P., 1980., str. 18.

²² Nagy, I., Nagy, G., CD Hung., vol. IV, str. 537; Csánki, D., 1894., str. 289; Bösendorfer, J., 1910., str. 179; Laszowski, E., 1923., str. 2; Horvat, R., 1931., str. 27; Horvat, R., 1936., str.

17; Pavičić, S., 1940., str. 43; Pavičić, S., 1942., str. 190; Brlić, A.E., 1963., str. 38; Vukovarska komuna, 1965., str. 15; Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 200; Crljenjak, B., 1975., str. 5; Cvekan, P., 1980., str. 23; Klaić, N., 1983., str. 86, bilj. 292; Schreckeis, H., 1990., str. 26.

²³ Csánki, D., 1894., str. 289; Bösendorfer, J., 1910., str. 179; Pavičić, S., 1940., str. 43, 48; Pavičić, S., 1942., str. 190; Vukovarska komuna, 1965., str. 15; Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 200; Crljenjak, B., 1975., str. 5; Cvekan, P., 1980., str. 23; Schreckeis, H., 1990., str. 26; Vukovar, 1992., str. 7-8.

²⁴ Bösendorfer, J., 1910., str. 179; Pavičić, S., 1940., str. 43, 48; Pavičić, S., 1942., str. 191; Cvekan, P., 1980., str. 23.

²⁵ Zbog greške u Fejérovim "Codexima" na više mjesta u literaturi pogrešno se navodi da je prvi spomen vukovarske utvrde 1131., (usp. Fejér, G., CD, vol. III/2, str. 237; Csánki, D., 1894., str. 289; Bösendorfer, J., 1910., str. 179; Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 200; Crljenjak, B., 1975., str. 3; Vukovar, 1992., str. 7). Literatura o Kolomanovoj povelji, gdje se prvi put spominje utvrda (1231.), vrlo je opsežna i nije ju moguće potpuno citirati, pa ovdje upućujemo samo na one izvore u kojima se donosi integralni tekst povelje: Fejér, G., CD, vol. III/2, str. 237; Kukuljević-Sakcinski, I., JR, vol. I, str. 56 i 57; Smičiklas, T., CD, vol. III, dok. 304, str. 346 i 347; Crljenjak, B., Manojlović, M., 1978., str. 3, 7-9; Cvekan, P., 1980., str. 19; Klaić, N., 1983., str. 57-58, bilj. 207.

²⁶ U starijoj literaturi netočno se pisalo da je srednjovjekovna vukovarska utvrda stajala na mjestu današnjeg samostana (npr. Szabo, G., 1920., str. 148), što su preuzeli i neki kasniji autori (npr. A. Mohorovičić, A. Horvat, enciklopedijska izdanja, itd.). U novije vrijeme položaj kašтеля precizno je ubiciran oko 200 m sjeverozapadno od samostana. (Brlić, A. E., 1963., pass.; Crljenjak, B., 1975., str. 6-9)

²⁷ Pavičić, S., 1940., str. 40-49; Crljenjak, B., 1975., str. 3-11.

²⁸ Npr. na veduti Maximilliana Prandstättera (1608.), na prikazu grada Heinricha Ottendorfa (1665.), te na planu Vukovara iz vremena turskog raspada (1687?). (Usp. bilj. 52, 53, 54)

²⁹ U povelji se izričito navodi na koga se slobštine odnose: *Teutonicis, Saxonibus, Hungaris, et Sclavis...* Za integralni tekst povelje usp. Fejér, G., CD, vol. IV, str. 315-316.; Smičiklas, T., CD, vol. IV, dok. 203, str. 227-228; Crljenjak, B., Manojlović, M., 1978., str. 11; Klaić, N., 1983., str. 60-65; Cvekan, P., 1980., str. 14, 18, 21. Od ostale literature konzultirati: Csánki, D., 1894., str. 289; Bösendorfer, J., 1910., str. 179; Belavić, P., 1927., str. 5; Horvat, R., 1931., str. 26; Horvat, R., 1936. str. 15; Pavičić, S., 1940., str. 43; Pavičić, S., 1942., str. 190; Crljenjak, B., 1975., str. 5; Klaić, N., 1983., str. 239.

³⁰ U XIII. stoljeću Arpadovići su na teritoriju hrvatsko-ugarskog kraljevstva privilegij podijelili žiteljima 46 gradova (1209.-1299.). Četvrto naselje u redosljedju podjele slobština na cijelom tom prostoru, i treće u Hrvatskoj, poslije Varaždina (1209.) i Perne (1225.), bio je Vukovar.

³¹ Usp. bilj. 25.

³² Ibid.

³³ Usp. bilj. 29.

³⁴ Mon. Vat., vol. I/1, 1887., str. 266-267, 279, 289-290, 302-303, 308; Pavičić, S., 1940., str. 44; Pavičić, S., 1942., str. 191.

³⁵ Smičiklas, T., CD, vol. XI, dok., 462, str. 607; Csánki, D., 1894., str. 289; Bösendorfer, J., 1910., str. 179; Horvat, R., 1931., str. 27; Cvekan, P., 1980., str. 23.

³⁶ Vukovarska komuna, 1965., str. 15.

³⁷ Urbana cjelina srednjovjekovnog Zagreba (Gradec i Kaptol) zauzimala je oko 25 ha, a procjene o broju stanovnika krajem srednjeg vijeka kreću se od oko 2500 (Kampuš) do 4500 (Krivošić), ovisno o koeficijentu s kojim se množi broj kuća (varira 5-10), te o pretpostavljenoj gustoći što je za europske medievalne gradove iznosila 100-200 st./ha. Za Vukovar je odabran srednji koeficijent (7) koji je pouzdano dokazan u kasnosrednjovjekovnom Osijeku (Mažuran). Pretpostavljena je donja granica gustoće (100 st./ha), uobičajena upravo na rubnim, slabo urbaniziranim područjima srednje Europe.

³⁸ U srednjovjekovnim ispravama Varoš je zabilježena desetak puta, kasnije kao *oppidum* (1286., 1337., 1350., 1427., 1438., 1481., 1491., 1501.). Usp. Fejér, G., CD, vol. XI/6, str. 860-867; Wenzel, G., CD, vol. III, str. 358, XII, str. 444; Nagy, I., Nagy, G., CD Hung., vol. III, str. 358; Smičiklas, T., CD, vol. VI., str. 547-548, vol. XI., str. 607; Csánki, D., 1894., str. 360-361; Bösendorfer, J., 1910., str. 228, 281; Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 202; Horvat, R., 1931., str. 26; Horvat, R., 1936., str. 16-17; Pavičić, S., 1940., str. 60-62; Crljenjak, B., 1975., str. 12. U turskom defteru (1588.-1596.) zabilježena je *mezra Varošica* u blizini Vukovara. (Usp. Crljenjak, B., Manojlović, M., 1978., str. 25).

³⁹ Pavičić, S., 1940., str. 60-62; Crljenjak, B., 1975., str. 12; Dorn, A., 1980., str. 208; Karač, Z., 1992., str. 8.

⁴⁰ Pavičić, S., 1940., str. 62-64.

⁴¹ Za srednjovjekovnu povijest Vodokalja (spom. 1333-35., 1337., 1355., 1363., 1377., 1427., 1438., 1491.) usp. Koller, J., 1804., str. 113; Fejér, G., CD, vol. X/6, str. 863-865; Nagy, I., Nagy, G., CD Hung., vol. III, str. 358; Nagy, I., CD Patr., vol. VII, str. 414; Mon. Vat, 1887., str. 267, 289, 301, 309; Csánki, D., 1894., str. 360; Bösendorfer, J., 1910., str. 227, 281; Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 201-202; Pavičić, S., 1940., str. 62-64. U turskom defteru (1578., 1595.) zabilježena je *mezra Vodokalj*. (usp. Crlenjak, B., Manojlović, M., 1978., str. 25)

⁴² U srednjovjekovnim dokumentima Herijevac se naziva *possessio, villa forum* (1237., 1240., 1337., 1398., 1402., 1412., 1421., 1427., 1438., 1481., 1484., 1491.). Usp. Koller, J., 1804., str. 114; Fejér, G., CD, vol. X/6, str. 860-867; Nagy, G., Nagy, I., CD Hung., vol. III, str. 358; Wenzel, G., CD, vol. VII, str. 40, 112, 167; Mon. Vat., 1887., str. 267, 280, 290, 302; Csánki, D., 1894., str. 315; Bösendorfer, J., 1910., str. 198, 279; Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 68; Pavičić, S., 1940., str. 60-64.

⁴³ Područnih je sela oko srednjovjekovnog Vukovara bilo dvadesetak, ali zbog brojnosti izvora nije moguće za svako od njih navesti sve reference. Za pitanja ubikacije usp. Pavičić, S., 1940., pass.

⁴⁴ Srednjovjekovni Pačetin (nije bio na mjestu današnjeg istoimenog sela) zabilježen je kao *predia, oppidum* (1275., 1333.-35., 1343., 1377., 1390., 1391., 1412., 1435., 1454., 1458., 1498.). Usp. Koller, J., 1804., str. 114; Fejér, G., CD, vol. IX/5, str. 217-229; Nagy, I., Nagy, G., CD Hung., vol. I/1, str. 155, IV, str. 314; Wenzel, G., CD, vol. IX, str. 141, vol. XII, str. 164; Smičiklas, T., CD, vol. VI, str. 106, VIII, str. 91, IX, str. 167, X, str. 259, XV, str. 268-284; Mon. Vat. 1887., str. 267, 279, 301; Csánki, D., 1894., str. 286; Bösendorfer, J., 1910., str. 177 i 178, 280; Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 133 i 134; Pavičić, S., 1940., str. 142-144.

⁴⁵ Na najnovijoj izmjeri grada Vukovara (ODK. 1:5000, 1980/83.) još su upisani neki toponimi koji čuvaju tradiciju nestalih srednjovjekovnih naselja: "Tialjevci" (*Thehalfalua*), "Erovac" (*Heyreh*), "Obradovci" (*Abrafalua*), "Dukinci" (*Dwkwncz*), "Đergaj" (*Gergurfalua*), "Liget" (*Lyget*), "Bokovci"... Na starim katastarskim i gruntovnim kartama srednjovjekovnih je toponima mnogo više, što omogućuje preciznu ubikaciju većine nestalih naselja.

⁴⁶ Danas još postoje dijelovi zidne supstrukcije srednjovjekovnog kaštela u dvorištu obrtne škole, te u Augustinčićevoju ul. 1. (Brlić, A. E., 1963., pass; Crlenjak, B., 1975., str. 6-9). Spominju se i tragovi fortifikacija u Gajevoj, Augustinčićevoju i Radićevoju ul. (Brlić, A. E., 1963., str. 35; Crlenjak, B., 1975., str. 7). Navodno je sačuvano i crkvište pačetinskog Sv. Petra u hataru Trpinje (Pavičić, S., 1940., str. 143). Sitniji srednjovjekovni arheološki nalazi evidentirani su kod Adice (Dorn, A., 1969., str. 37), i u Novom sokaku - do rata ul. JNA (Mirković, I., 1984., pass.) itd.

⁴⁷ U jednom dokumentu iz 1311. god. spominju se: kurijalni župan Vukova (*curialis comes de Wilko*), zapovjednik vojne posade (*maior exercitus*), kaštelan - zapovjednik tvrđave (*maior castri*), i u dva plemićka suca (*iudices nobilitium*). Usp. Smičiklas, T., CD, vol. VIII., dok. 232, str. 279-281; Horvat, R., 1931., str. 27; Horvat, R., 1936., str. 17; Cvekan, P., 1980., str. 13.

⁴⁸ Usp. bilj. 25.

⁴⁹ Usp. bilj. 46.

⁵⁰ Utvrda je u svojoj prvotnoj funkciji preživjela cijelo tursko razdoblje, a više je puta, iako napuštena, zabilježena i opisana i u doba barokne obnove grada (npr. 1688., 1697., 1722., itd.). Prema samostanskoj kronici srušena je 1752. (Belavić, P., 1927., str. 11, 19; Crlenjak, B., 1975., str. 6; Cvekan, P., 1980., str. 17-18), ali i nakon toga njezine su ruševine ucrtane ili barem signirane na grafičkim prikazima Vukovara, sve do početka XIX. st. (npr. Blumenova karta Eltzova feuda, 1759.; Homerov plan grada, 1817.).

⁵¹ U svojim diplomatskim dnevnicima, putopisima, crkvenim vizitacijama i vojnim izvještajima opis vukovarske utvrde ostavili su: M. A. Pigafetta (1567.), K. Rym (1571., 1574.), D. Ungnad (1572.), S. Gerlach (1573.), S. Schweiger (1577.), M. Besolto (1584.), R. Lubenau (1587.), Wratislav s Mitrovca (1591.), A. Wenem (1616.), M. Prandstätter (1608.), B. Kašić (1612.), Ibrahim-paša (1620.), A. Georgiceo (1626.), P. Masserechi (1623.), E. Čelebi (1663.), H. Ottendorf (1665.), E. Brown (1669.) i S. Bizozeri (1686?). Opširnija analiza ovih izvornika s detaljnim referentnim aparatom vezanim za temu urbanog razvoja Vukovara u razdoblju turske vladavine (1526.-1687.) pripremljena je za jedan od idućih brojeva "Prostora".

⁵² Reproducirano u: Szabo, G., 1920., str. 143; Belavić, P., 1927., str. 10; Pavičić, S., 1942., str. 87; Brlić, A. E., 1963., str. 37; Deroko, A., 1964., sl. 5; Crlenjak, B., 1975., str. 16; Crlenjak, B., Manojlović, M., 1978., str. 28; Vukovar i okolica, 1980., str. 28; Schreckeis, H., 1990., str. 33; Karač, Z., 1992., u istom broju "ČIP-a", str. 5.

⁵³ Reproducirano u: Crlenjak B., 1975., str. 10; Crlenjak, B., Manojlović, M., 1978., str. 33; Karač, Z., 1992., u istom broju "ČIP-a", str. 5.

⁵⁴ Reproducirano u: Deroko, A., 1964., sl. 6; Crlenjak, B., 1975., str. 19; Crlenjak, B., Manojlović, M., 1978., str. 26; Karač, Z., 1992., str. 8.

⁵⁵ Crtež nije publiciran. Faksimil usp.: Zavod za zaštitu spomenika kulture Ministarstva kulture i prosvjete, fototeka inv. br. 13.242, neg. II 15.431.

⁵⁶ Reproducirano u: Crlenjak, B., 1975., str. 31; Crlenjak, B., Manojlović, M., 1978., str. 38.

- ⁵⁷ Naznake postojanja palisada, odnosno utvrda oko naselja nalazimo u putopisima M. A. Pigafette (1567.), Ibrahim-paše (1620.), A. Georgicea (1626.) i J. S. von Trauttmansdorffa (1688.). Za grafičke izvornike usp. bilj. 28, 52, 53, 54.
- ⁵⁸ Crlenjak, B., Manojlović, M., 1978., str. 4. Izvornik se ne navodi. Drugdje u literaturi spominju se znatno kasnija godišta za prvi spomen Vukovskog arhidakonata. (Usp. Pavić, M., 1895., nast. 2, str. 66).
- ⁵⁹ Izvornik nije publiciran; za navedene podatke usp. Horvat, R., 1931., str. 26; Horvat, R., 1936., str. 15.
- ⁶⁰ Pavičić, S., 1940., str. 44-45; Pavičić, S., 1942., str. 189, 191; Crlenjak, B., 1975., str. 4; Vukovar i okolica, 1980., str. 24; Vukovar, 1992., str. 8; Karač, Z., 1992., str. 8.
- ⁶¹ Pavičić, S., 1940., str. 44-45; Pavičić, S., 1942., str. 191-192; Crlenjak, B., 1975., str. 4.
- ⁶² Nagy, I., Nagy, G., CD. Hung., vol. I, str. 92; Klaić, V., 1900., str. 101; Pavičić, S., 1940., str. 44-45; Pavičić, S., 1942., str. 191; Klaić, N., 1983., str. 70.
- ⁶³ Mon. Vat., vol. I/1, 1887., str. 266.
- ⁶⁴ Pavičić, S., 1940., str. 45; Pavičić, S., 1942., str. 142; Crlenjak, B., 1975., str. 4.
- ⁶⁵ Csánki, D., 1984., str. 351, 378; Pavičić, S., 1940., str. 45; Pavičić, S., 1942., str. 192.
- ⁶⁶ Lampe, 1728., str. 677; Pavičić, S., 1940., str. 57; Pavičić, S., 1942., str. 200. U turskom defteru (1588., 1595.) još se spominje *mezra Đurdevica* pokraj kasabe Vukovar (usp. Crlenjak, B., Manojlović, M., 1978., str. 25).
- ⁶⁷ Za ovu posvetu ne navodi se izvornik, podatak prema: Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 201.
- ⁶⁸ Za podatak zahvaljujem dr. Anđelku Badurini.
- ⁶⁹ Usp. bilj. 25.
- ⁷⁰ Pavičić, S., 1940., str. 48; Pavičić, S., 1942., str. 193; Vukovar, 1992., str. 8.
- ⁷¹ Koller, J., 1804., str. 113-115; Mon., Vat., vol. I/1, 1887., str. 266-268, 279-280, 301-304, 307-309; Pavić, M., 1898., nast. 4, str. 204-206, nast. 5, str. 211-213; Pavičić, S., 1940., str. 46.
- ⁷² Fejér, G., CD, vol. X/6, str. 860-867.
- ⁷³ Koller, J., 1804., str. 113; Mon. Vat., vol. I/1, 1887., str. 267, 289, 301, 303; Csánki, D., 1894., str. 360; Pavić, M., 1898., nast. 5, str. 212; Bösendorfer, J., 1910., str. 227, 281; Pavičić, S., 1940., str. 46, 62-64; Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 201-202. Usp. bilj. 41.
- ⁷⁴ Fejér, G., CD, vol. X/6, str. 863-865; Pavić, M., 1898., nast. 5, str. 212; Pavičić, S., 1940., str. 62-63.
- ⁷⁵ Koller, J., 1804., str. 114; Fejér, G., CD, vol. X/6, str. 860-867; Mon. Vat., vol. I/1, 1887., str. 267, 280, 290, 302; Csánki, D., 1894., str. 315; Pavić, M., 1898., nast. 4, str. 205; Bösendorfer, J., 1910., str. 198, 279; Pavičić, S., 1940., str. 46, 64-66; Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 68. Usp. bilj. 42.
- ⁷⁶ Koller, J., 1804., str. 113; Fejér, G., CD, vol. X/6, str. 860-867; Mon. Vat., vol. I/1, 1887., str. 267, 279, 289, 301, 308; Csánki, D., 1894., str. 344; Pavić, M., 1898., nast. 5, str. 211; Bösendorfer, J., 1910., str. 216, 280; Pavičić, S., 1940., str. 46, 83-84; Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 146.
- ⁷⁷ Mon. Vat., vol. I/1, 1887., str. 267, 279, 289, 301; Csánki, D., 1894., str. 286; Pavić, M., 1898., nast. 5, str. 211; Smičiklas, T., CD, vol. XIV, str. 268-284; Bösendorfer, J., 1910., str. 177-178, 280; Pavičić, S., 1940., str. 46, 142-143; Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 133-134. Usp. bilj. 45.
- ⁷⁸ Pavičić, S., 1940., str. 144.
- ⁷⁹ Ibid.
- ⁸⁰ Csánki, D., 1894., str. 289; Bösendorfer, J., 1910., str. 179; Pavičić, S., 1940., str. 59.
- ⁸¹ Koller, J., 1804., str. 114; Mon. Vat., 1887., vol. I/1, str. 267, 280, 302, 304, 308; Csánki, D., 1894., str. 305; Pavić, M., 1898., nast. 4, str. 205; Bösendorfer, J., 1910., str. 191, 281; Pavičić, S., 1940., str. 46, 67-69; Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 46.
- ⁸² Koller, J., 1804., str. 115; Mon. Vat., vol. I/1, 1887., str. 290, 301; Pavičić, S., 1940., str. 46, 79.
- ⁸³ Koller, J., 1804., str. 114; Mon. Vat., vol. I/1, 1887., str. 267, 280, 293, 302, 304, 308; Csánki, D., 1894., str. 319; Pavić, M., 1898., nast. 4, str. 205; Bösendorfer, J., 1910., str. 200, 279; Pavičić, S., 1940., str. 46, 69; Heller, G., Nehring, K., 1973., str. 71.
- ⁸⁴ U Iloku su postojali samostani franjevača konventualaca, potom observanata, augustinaca i klarisa; u Borovu je zabilježen samostan augustinaca navodno i benediktinaca; u Sočinu je bila franjevačka rezidencija; u Berku franjevački samostan; u Šaregradu franjevački, a prije toga vjerojatno i benediktinski; u Opatovcu benediktinski; itd. (usp. Cvekan, P., 1980., pass.; Pavić, M., 1903., pass.).
- ⁸⁵ Takav netočan podatak donosi više autora (npr. M. Peić).

- ⁸⁶ Fejér, G., CD, vol. IV/1, str. 108; Smičiklas, T., CD, vol. IV, dok. 44, str. 48; Pavić, M., 1903., nast. 3, str. 50.
- ⁸⁷ Takvu netočnu ubikaciju s izričitom tvrdnjom da je u srednjem vijeku "... u Vukovaru postojao samostan Sv. Duha..." donosi: Horvat, R., 1936., str. 16, a od njega preuzimaju i drugi autori.
- ⁸⁸ Smičiklas, T., CD, vol. V, str. 284; Nagy, I., CD, Patr., vol. VI, str. 118; Pavić, M., 1903., nast. 1, str. 36; Bösendorfer, J., 1910., str. 289; Pavičić, S., 1940., str. 86-88.
- ⁸⁹ Takav podatak više je puta ponovljen u lokalnoj vukovarskoj historiografiji, pa i u ozbiljnim studijama (primjerice A. Sekulića), ali se nigdje ne navodi izvor.
- ⁹⁰ Usp. bilj. 25, 29.
- ⁹¹ Smičiklas, T., CD, vol. XI, pov. 281, str. 370; Horvat, R., 1931., str. 27; Horvat, R., 1936., str. 18; Klaić, N., 1983., str. 95.
- ⁹² Svi gradovi koji su se turskoj vojsci pokorili bez otpora, a među njima je bio i Vukovar, posebnim su fermanom sultana Sulejmana II bili zaštićeni od pljačke i paleža, a njihovo je stanovništvo bilo izuzeto od svake kazne.
- ⁹³ Povijesne okolnosti i njihov odraz na usporeni urbanističko-arhitektonski razvoj turskog Vukovara detaljnije se analiziraju u posebnoj studiji koja je pripremljena za jedan od sljedećih brojeva časopisa "Prostor".
- ⁹⁴ U prvom komorskom popisu nakon izгона Turaka (1688.) u gradu su zabilježene samo 44 naseljene kuće, sa 106 (166?) stanovnika i 48 komada stoke. (Usp. Laszowski, E., 1923., str. 3; Belavić, P., 1927., str. 7; Pavičić, S., 1940., str. 57; Pavičić, S., 1942., str. 201; Vukovarska komuna, 1965., str. 16; Crlenjak, B., 1975., str. 25; Cvekan, P., 1980., str. 29; Vukovo i okolica, 1980., str. 28; Karač, Z., 1992, str. 8; Vukovar, 1992., str. 9).
- ⁹⁵ Između dva danas zatrpana uljevna kraka Vuke do početka 19. st. uz Dunav se pružao otok "Alica". Vjerojatno je to "Insula Vukovariensis" koja se spominje u ranim postturskim popisima Vukovara. (Usp. Mažuran, I., 1988., str. 45-46).
- ⁹⁶ Usp. bilj. 46.
- ⁹⁷ Usp. bilj. 50.
- ⁹⁸ Schraud, F., 1802., tab. V; Crlenjak, B., 1975., str. 35.
- ⁹⁹ Usp. bilj. 54.
- ¹⁰⁰ Karač, Z., 1992., str. 8.

Literatura

1. A. D., *Srednjovjekovni grobovi u Novom Vukovaru*. "Ogledi", Vukovar, vol. VI. (1963.), br. 10 (3), str. 146-147.
2. Belavić, P., *Poviest samostana i župe Vukovarske*. I. izd. Srijemske novine, Vukovar, 1908.
3. Belavić, P., *Crtice iz prošlosti Vukovara*. Novo doba, Vukovar, 1927.
4. Bojčić, Z., *Pregled istraživanja i rasprostranjenosti rano srednjovjekovnih arheoloških nalaza u istočnoj Slavoniji i Baranji*. U: "Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji". Izdanja Hrv. arheol. društva, Zagreb, vol. 9 (1984.), str. 211-222.
5. Bösendorfer, J., *Crtice iz slavonske povijesti...* Osijek, 1910.
6. Brlić, A. E., *Castrum Walcow-villa Volkowar*. "Ogledi", Vukovar, vol. VI (1963.), br. 10 (3), str. 35-40.
7. Crlenjak, B., *Razvitak vukovarskih ulica*. Vlastita naklada, Vukovar, 1975.
8. Crlenjak, B., Manojlović, M., *Vukovar i Vukovarci - Prilozi proučavanju povijesti Vukovara*. SIZ u oblasti kulture općine Vukovar, Vukovar, 1978.
9. Csánki, D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Tom II, Budapest, 1894.
10. Cvekan, P., *Franjevci u Vukovaru*. Vlastita naklada, Vukovar, 1980.
11. Deroko, A., *Srednjovjekovni gradovi na Dunavu*. Turistička štampa, Beograd, 1964. (ćiril.)
12. Dimitrijević, D., Kovačević, J., Vinski, Z., *Seoba naroda - arheološki nalazi jugoslavenskog Podunavlja*. Narodni muzej, Zemun, 1962.
13. Dorn, A., *Nalaz staroslavenskih grobova u Novom Vukovaru*. "Vukovarske novine", Vukovar, od. 10. 04. 1965., str. 10.
14. Dorn, A., *Pregled arheoloških lokaliteta na području Vukovara*. "Ogledi", Vukovar, vol. VII (1969.), br. 1 (11), str. 29-38.
15. Dorn, A., *Neobjavljeni nalazi bjelobrdske kulture iz Vukovara*. JAZU, "Radovi Centra za znanstveni rad Vinkovci", 4, Vinkovci, 1984., str. 203-214.

16. Heller, G., Nehring, K., *Comitatus Sirmiensis*. Veröffentlichungen des Finnisch-Ungarischen Seminars, Ser. A, Bd. 1, Universität München, München, 1973.
17. Horvat, R., *Vukovar u srednjem vijeku*. "Hrvatski list", Osijek, vol. 12 (1931), br. 353, str. 26-27.
18. Horvat, R., *Slavonija, povijesne rasprave i crtice*. Knj. I, Tipografija D.D., Zagreb, 1936.
19. Karač, Z., *Vukovar - grad i graditeljstvo*. (*Vukovar and its architecture*). "Čovjek i prostor" - "Arhitektura", Zagreb, pos. izd. br. 2, 1991., str. 8-11.
20. Kauk, R., *Vukovar s istoimenom županijom u prošlosti*. "Narodne novine", Zagreb, vol. 61 (1895.), br. 126.
21. Klaić, N., *Crtice o Vukovaru u srednjem vijeku*. Izd. Gradskog muzeja Vukovar, br. 4, Vukovar, 1983.
22. Klaić, N., *Postanak slavonskih varoši u 13. stoljeću s osobitim obzirom na vukovarski privilegij iz 1231. god.* U: "Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji", Izdanja Hrv. arheol. društva, Zagreb, vol. 9 (1984.), str. 235-241.
23. Klaić, V., *Zemljopis zemalja u kojih obitavaju Hrvati*. Tom I, Društvo Sv. Jerolima, knj. XXXVIII, Zagreb, 1880.
24. Klaić, V., *Crtice o Vukovskoj županiji i Djakovu u srednjem vijeku*. "Vjesnik zemaljskog arhiva", Zagreb, vol. II (1900.), str. 98-108.
25. Laszowski, E., *Vukovo - Vukovar*. "Hrvatski list", Osijek, vol. 4 (1923.), br. 153, str. 2-3.
26. Mažuran, I., *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine*. JAZU, "Radovi Zavoda za znanstveni rad u Osijeku", 2, Osijek, 1988.
27. Mirnik, I., *Novac akvilejskih patrijarha iz Vukovara i opticaj akvilejskih denara u našim krajevima*. U: "Arheološka istraživanja u istočnoj Slavoniji i Baranji", Izd. Hrv. arheol. društva, Zagreb, vol. 9, (1984.), str. 223-233.
28. Pavičić, S., *Vukovska župa u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. stoljeća*. I, JAZU, "Hrvatska naselja", knj. 1, Zagreb, 1940.
29. Pavičić, S., *Vukovo*. U: "Spomenica pedesetgodišnjice opstanka Državne gimnazije u Vukovaru", Vukovar, 1942, str. 188-202.
30. Pavić, M., *Arhidjakonati djak. biskupije u srednjem vijeku*. Nast. 2, "Glasnik biskupije bosanske i sriemske", Đakovo, vol. XXIII (1895.) br. 7, str. 65-67.
31. Pavić, M., *Župe i crkve (današnje) biskupije bosansko-sriemske u srednjem vijeku*. Nast. 4-5, "Glasnik biskupija bosanske i sriemske", Đakovo, vol. XXVI (1898.), br. 23, str. 204-206.; br. 24, str. 211-213.
32. Pavić, M., *Redovništvo i samostani srednjeg vijeka u području (današnje) biskupije bosanske i sriemske*. Nast. 1, 3, "Glasnik biskupija bosanske i sriemske", Đakovo, vol. XXXI (1903), br. 5, str. 34-37; br. 7, str. 49-52.
33. Schraud, F. (1802.), *Historia pestis sirmiensis annorum 1795. et 1796*. Tom. I, Budae, 1802.
34. Schreckeis, H., *Wukowar, die Alte Hauptstadt Syrmiens* Donauschwäbisches Kulturzentrum, Salzburg, 1990.
35. Szabo, Gj., *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*. Matica Hrvatska, Zagreb, 1920.
36. Tomičić, Ž., *Prilog istraživanju kronologije srednjovjekovnog groblja Lijeve bara u Vukovaru*. "Starohrvatska prosvjeta", Split, ser. III, vol. 20 (1990.), str. 111-189.
37. Vinski, K., *O iskapanjima Arheološkog muzeja u Zagrebu u 1951. godini*. "Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske", Zagreb, vol. I (1952.), br. 2, str. 13-14.
38. Vinski, Z., *Arheološka istraživanja u Vukovaru*. "Viesti muzealaca i konzervatora Hrvatske", Zagreb, vol. II (1953.), br. 2, str. 21-23.
39. Vinski, Z., *Prethodni izvještaj o iskapanju nekropole na Lijevoj Bari u Vukovaru 1951., 1952. i 1953. godine*. "Ljetopis JAZU", Zagreb, knj. 60 (1955), str. 231-255.
40. Vinski, Z., *Ausgrabungen in Vukovar*. "Archeologia Jugoslavica", Beograd, vol. III (1959.), str. 99-109.
41. *Vukowar*. (Ur. Pavlović, D.), Klub Vukovaraca, Zagreb, 1992.
42. *Vukovar i okolica*. Turistkomerc, Bibl. Male turističke monografije, br. 48, Odbor za proslavu..., Zagreb, 1981.
43. *Vukovarska komuna*. (Ur. Popović, V.) Centar za kulturno-propagandni i informativni rad, Vukovar, 1965.
44. *Vukovarska komuna 1945-1975*. (Ur. Majski B.), Općinska konferencija SSRN Vukovar, Turistkomerc, Bibl. Monografije, br. 4, Zagreb, 1976.

Izvori

1. Fejér, G., (CD) *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Vol. I-XI, Budim 1829-1844. (Usp. vol. III/2, III/1, IV/1, IV/3, V/2, VI, IX/5, X/6)
2. Koller, J., *Prolegomena in: Historiam episcopatus Quinqueecclesiarum*. Vol. VIII, Possoni, 1804.
3. Kukuljević-Sakcinski, I., (JR) *Jura regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. Vol. I, Zagreb, 1861.
4. Lampe, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria*. 1728.
5. *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. ser. I, tom 1, Budapest, 1887.
6. Nagy, I., (CD. Patr.) *Codex diplomaticus patrius hungaricus, Hazai okmánytár*. Vol. I-VIII, 1861.-1891. (Usp. vol. VI, VII)
7. Nagy, I., Nagy, G., (CD. Hung.) *Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis, Anjoukori okmánytár*. Vol. I-VIII, 1878.-1920. (Usp. vol. I, II, III, IV, V)
8. Smičiklas, T., (CD) *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Vol. III-XIII, Zagreb, 1904.-1914.
9. Szentpétery, E., *Scriptores rerum hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Vol. I, Budapestini, 1937.
10. Wenzel, G., (CD) *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus Arpádokori új okmánytár*. Vol. I-XIII, Pest, 1860-1874. (Usp. vol. III, VII, IX, XII)

Summary

A CONTRIBUTION TO DEFINING THE URBAN TOPOGRAPHY OF MEDIEVAL VUKOVAR

Zlatko Karač

The striking agglomeration of medieval Vukovo(ar) began to develop at the end of the eight century on the rich substratum of prehistoric and Roman settlements. The urban nucleus of the first early-medieval settlement (about 800-1220) was probably located near the old-Croatian necropolises (Lijeva and Kriva Bara, Novi Vukovar). The later medieval town (1220-1526) had three parts: the royal fortification (mentioned in 1231), the settlement of royal servants on the high plateau around today's grammar school, and the large suburb of merchants and craftsmen in the valley along the main road and harbour (a free royal city since 1231).

The settlement's rectified outline on the oldest maps of Vukovar (17th century) shows that this was probably one of the largest towns of medieval Slavonia, covering a total of 20-25 hectares of urbanized area, with 350 houses. In those days there were about thirty smaller suburban settlements on the area of today's town (the most important were Varoš, Vodokalj and Henjevac), for which the author proposes possible location.

Although no architectural remains of medieval Vukovar have been preserved, the author uses documents to indicate the basic characteristics of the Romanesque-Gothic fortification, the parish churches of St George and St Lambert and sacral buildings in the immediate surroundings of the town. Wooden houses are mentioned as well a mill on the Vuka river. The medieval urban life in the town stopped and there were very few changes. It was not until the great destruction of Vukovar in the days of Turkish defeat (1687) that all the elements of medieval architectural continuity were lost as the new baroque city developed.